

DOI: 10.7596/taksad.v2i4.292

19. Yüzyıl Türk Aydınında Voltaire İlgisi

Secaattin Tural*

Öz

Voltaire, gerek Avrupa’da meydana gelen Aydınlanma hareketinin, gerekse Fransız İhtilalinin düşünsel hazırlayıcılarından biri olmasıyla öne çıkan bir isimdir. Onun felsefeci kimliği yanında edebi sahada da ürünler vermesi ve buna ek olarak mücadeleci kişiliği Aydınlanma dönemi Avrupa’sının önemli aktörlerinden biri olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Batılılaşma maceramızda aydınlarımızın onunla tanışması kaçınılmaz olmuştur. Tanzimat sonrası gelişen Türk edebiyatı aynı zamanda Batılılaşma maceramızı da içerdiğinden dönemin aydınları, Batı ile kurdukları ilişkide genellikle hep bu akılcı ve ihtilalci düşünce adamlarına ilgi duymuştur. Bu ilgi öncelikle çeviriler yoluyla kendini göstermiş, sonrasında ise onların düşünceleri yazarlarımızın ana temalarından biri haline gelmeye başlamıştır. Biz de bu makalede söz konusu Aydınlanma filozoflarından biri olan Voltaire’in Batılılaşma hareketinin öncüsü sayılabilecek Türk edebiyatı üzerindeki etkisi üzerinde durmaya çalıştığımızda gördük ki Münif Paşa, Beşir Fuad başta olmak üzere Batılılaşma hareketimizde önemli sayılabilecek isimler Voltaire’den hayli etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Voltaire, Batılılaşma, aydın, edebiyat

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Interest of Voltaire on the Turkish Intellectuals of the 19th Century

Abstract

Voltaire is a philosopher who stands out as one of the ideological predecessors who paved the way not only for the Enlightenment Period in Europe, but also for the French Revolution. His literary products apart from his identity as a philosopher as well as his assertive character as a struggler led him to be one of the leading actors in Europe during the Enlightenment Period. Therefore, it has been unavoidable for Turkish intellectuals to meet this strong figure throughout our westernization experience. Since the post-Tanzimat period Turkish literature also involves our westernization process, the Turkish intellectuals of the era identified themselves with such rationalist and revolutionist thinkers. The interest in these prominent thinkers was first revealed through translations and then it turned out to be one of the major themes favoured by Turkish authors. As we started to search for this article into the effect of Voltaire on Turkish literature which led and triggered Turkish westernization, we discovered that pioneers of Turkish westernization movement especially Münif Pasha and Besir Fuad had been deeply inspired by Voltaire.

Keywords: Voltaire, Enlightenment, Westernization, intellectuel, literature

Avrupa’da meydana gelen Aydınlanma hareketinin en önemli aktörlerinden biri olan Voltaire’in ilk olarak hangi tarihten itibaren okunduğuna dair herhangi bir kaynağa sahip olmasak da Koca Ragıp Paşa’(1699-1763)’nın Voltaire’in 1738’de yazdığı “Newton Felsefesinin Öğeleri” adlı kitabını tercüme ettirdiğine dair bazı rivayetler vardır.¹ Böyle bir teşebbüs hayata geçirilememiş olsa bile dönemin devlet adamlarının Avrupa’da meydana gelişmelerden haberdar olduğuna hükmedebiliriz. Hatta buna örnek olarak III. Selim döneminin Reisü’l-Küttabı Atıf Efendi’nin “Muvâzene-i Politikaya Dair Bir Risale”(1798) adıyla kaleme aldığı layihasında Fransız İhtilalinden “fitne ve fücür hareketi” olarak bahsettiği ve Voltaire’in de bunun fitilini ateşleyen “zındıklar”dan olduğunu belirtmesini verebiliriz. Osmanlı’da modernleşme hareketlerinin başlangıcı olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde, görüldüğü gibi Fransız İhtilali uyandıracakları sonuçlar itibarıyla Osmanlı Devleti için tehlikeli bulunmuştur. Atıf Efendi’nin kaleminden Voltaire’in ihtilalin fikri yönünü

¹ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, 2. bs., Ankara 1984, s. 49.

besleyenlerden birisi olduğu kadar din karşıtı görüşlerinden dolayı “zındıklık”ına yapılan vurgu çok önemlidir Atıf Efendi’nin Voltaire hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak Voltaire’in Hz. Muhammed’e ve İslamiyet’e dil uzatmış olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü Voltaire’in Hz.Muhammed’i hedef alan “*Fanatizm veya Muhammed Peygamberin Hayatı*”(1741) adlı bir tiyatro eseri vardır ve Atıf Efendi bilerek veya bilmeyerek onun bu eserine de işaret etmiş olmaktadır. Söz konusu piyesin varlığının yanında Voltaire’in ilahi dinlere karşı olumsuz tavrı sonraki Osmanlı aydınlarını, ondan yaptığı tercümelere seçmede oldukça dikkatli davranmaya, mesafeli durmaya itmiş ve izahatlar verilmeye çalışılmıştır. Fakat Voltaire’in bizzat bu eserleri aslında Hristiyanlığa doğrudan eleştiri getirmenin oldukça güç olduğu dönemde yazdığına ve asıl maksadının bu yolla Kilisenin bağına ve skolastik düşünceye saldırı olduğuna dair özür mahiyetindeki sözleri, biraz olsun Voltaire hayranı Osmanlı aydınlarını rahatlatmıştır.

Voltaire’e olan asıl ilgi Münif Paşa ile başlamıştır denilebilir. Osmanlı aydınlanmasının en önemli aktörlerinden olan Münif Paşa, Batı felsefe ve edebiyat dünyasından yaptığı çevirileri felsefi diyalog olarak “Muhâverat-ı Hikemiye”(1859) adıyla yayımlamıştır. Fenelon, Voltaire, Fontenelle’den seçme metinleri felsefi diyalog biçiminde tercüme eden Münif Paşa böylece edebiyat ve düşünce dünyamız için yeni bir türün de tanıtılmasını üstlenmiştir. Münif Paşa’nın Batı bilim, felsefe, edebiyatını tanıtılmasını amaçlayan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’yi kurduğunu ve onun yayın organı olan “Mecmua-i Fünûn” dergisini çıkardığını hatırlarsak, Paşa’nın döneminin diğer aydınları gibi siyasi bir mücadelenin devrimci kanadından değil, biraz Şinasi’de örneğini gördüğümüz “evrimci” bir Batılılaşmadan yana olduğunu görürüz. Başka bir deyişle o, halkı eğitmenin ve bilgilendirmenin daha öncelikli olduğunu düşünmüştür. İşte Muhâverât-ı Hikemiye”yi de bu amaçla kaleme aldığını gördüğümüz Münif Paşa, sekiz diyalogu Voltaire’den seçmiştir. Özellikle “Vâcibü’l Vücûd İspatı Hakkında Posedionus ve Lukres Nam İki Feylesofun Muhâveresidir” başlığını taşıyan altıncı diyalogun² akıl yoluyla varlığı kabul edilen Tanrı algılayışını ve deizmi öne çıkaran görüşleri işleme, bir sonraki dönem aydınlarının, pozitivizme ve sonrasında materyalizme giden yolda uğradıkları durakları kavramamızı kolaylaştırır.

Voltaire isminden bahseden diğer bir aydında da Namık Kemal’dir: “...meşhur Voltaire’in felsefiyatını okudum. Bu zât akaid-i mevcûdenin tahrifine vakf-ı nefis etmiş ve fakat Ahmed Vefik Efendi’nin Bursa’yu yıktığı yolda hareket ederek tahrifatının birçoğundan müstakim tarikler açmışsa da bir takımı dahi zulmü teşvikten başka bir şeye mucip olmamıştır.” Tanpınar, Namık Kemal’in bu ifadesinden yola çıkarak, onun Voltaire’in “Dictionnaire philosophique”nin “Allah” maddesini okuduktan sonra bu

² bkz. Ali, Budak, Batılılaşma ve Türk Edebiyatı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2008, s.439-472.

ifadeleri kaleme aldığını söyler.³ 1865 yılın ait olduğu tahmin edilen bu mektubundaki ifadelerden anlaşıldığı gibi Namık Kemal, Voltaire'in dinî düşünceye karşı vermiş olduğu mücadeleden etkilenmiş olsa bile bir takım olumsuz sonuçlardan da bahsederek temkinli bir dil kullanır. Aslında Voltaire Namık Kemal'in örnek alacağı türde bir filozof değildir. Zira o aslında din mevzubahis olduğunda hayli muhafazakâr bir aydındır, nitekim gerek şiirinde gerek makalelerinde İslamiyeti modernleşme yolunda önemli bir vasıta sayar.

Osmanlı aydınlarının Voltaire'e ilgisinin giderek arttığının bir delili de onun "Micromega" adlı eseri 1908'e kadar dört defa çevrilmiş olmasıdır. Önce Karabet Panosyan tarafından yapılan çeviri Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yayımlanmıştır. Yine Ahmet Vefik Paşa'nın da 1871'de "Micromega" çevirisi yaptığını görüyoruz. Yalnız tercümenin girişinde Ahmed Vefik Paşa'nın Voltaire'i eleştirdiğini ve adeta bu eseri onun gerçek yüzünü ortaya koymak için yazdığını söylemesi hayli ilginçtir.⁴ Bunu aslında daha önce bahsettiğimiz meseleye, yani Voltaire'in İslamiyet karşıtı görüşlerinden kaynaklanabilecek olan bir eleştiriyi en baştan engelleme düşüncesine bağlayabiliriz. 1891'de ise aynı eser, "Küremizde Seyahat" adıyla İbnü'l Kâmil, sonrasında ise Süleyman Tevfik el-Hüseynî tarafından 1908'de "Yıldızdan Yıldıza Yolculuk" adıyla çevrilmiştir.

Voltaire tarafından 1752'de dönemin dinî ve siyasî ortamını hicveden bir eser olarak yazılan Micromega bir yanıyla da bilimkurgu özelliği taşımaktadır. Daha adından başlayarak ilgi çeken romanda Voltaire, "İnsanların büyük olarak nitelendirmeyi adet haline getirmiş oldukları şeyleri hakiki değerine indirgeyen 'göksel bir gezgin'in hikâyesini anlatır.⁵ Bu vesileyle dogmatik düşünceyi ve siyasi otoriteyi hicveden Voltaire'in eserinin Osmanlı aydınları tarafından bu kadar tutulmasının nedeni, içerdiği fikirler olduğu kadar, bilimkurgu ve macera tadında olmasıdır. O dönem okuyucu muhayyilesinin alışık olduğu tarzda olağanüstü kahraman ve olayların kitapta yer alması ve bunu çok yeni bir bakış açısıyla vermesi şüphesiz devrin aydınlarının ve okurlarının ilgisini çekmiştir. Ayrıca astronomi ve fizik alanına oldukça yol kat eden bilimsel ilerlemenin yine o dönem okuyucusunun ilgisini çekerek uzayda seyahatin çekiciliğinin de bu ilgede payı olsa gerek.

Ethem Pertev Paşa'nın "İtlâku'l Efkâr fî Akdi'l Ebkâr (Bakirelerin Nikahlanmasına İlişkin Fikirler) adlı kitabı da (1869) o dönemde Voltaire ilgisinin bir başka delilidir. Batılıların İslamiyetteki çok eşlilik eleştirilerine bir cevap niteliğindeki bu eserde Voltaire'den alıntı da yapılmıştır.. Zira "Meşhur Filozof Voltaire'in Kavli" başlığını taşıyan bölümde Voltaire, çok kadınla evlilik başta olmak üzere İslami

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, 4.bs., 1976, s. 345.

⁴ Bkz. Budak, a.g.e, s. 498.

⁵ Remzi Demir, Türk Aydınlanması ve Voltaire, Doruk Yay.,Ankara 1999., s.112.

dininde kadın hakları ile ilgili konularda Batılıların Müslümanları haksız yere eleştirdiğini, bu hususun doğal karşılanması gerektiğini söyleyerek gerek iklim, gerek sosyal şartları öne sürer. İslamiyetin aslında kendisinden önce hayli geri olan kadın haklarını daha ileriye götürdüğü ile ilgili görüşlerini de Nisa suresinden örnek verdiği ayetlerle destekleyen Voltaire miras hakkı, kadının boşanma özgürlüğünden de bahsederek İslamiyetin bu anlamda haksız eleştirilere maruz kaldığını ifade eder.

Burada dikkati çeken en önemli husus, aşağıda geniş olarak ele alacağımız Beşir Fuad'ın "Voltaire" adlı eserinde de filozofun aynı ifadelerine yer verilmiş olmasıdır.⁶ Yaklaşık bu kitaptan 18 yıl sonra yazılan "Voltaire" biyografisinde Beşir Fuad, eserin sonuna Voltaire'in İslamiyeti öven yorumlarını ekledikten sonra, Kur'an-ı Kerim'den kadınlar hakkında indirilen ayetlere yer vermiş ve Batının İslam dininde kadının adeta bir köle gibi görüldüğüne dair tezlerini bizzat kendi filozoflarının kaleminden tekzip etme yoluna gitmiştir. Böylece Aydınlanmanın en önemli düşünürlerinden ve aksiyonerlerinden olan Voltaire'in olumsuz imajı Osmanlı düşünce ve edebiyat dünyasında giderek düzeltilmeye çalışılmıştır.

Ethem Pertev Paşa'nın Voltaire'e olan ilgisinin devam ettiğini "Münâcaat" adıyla Voltaire'den yaptığı şiir çevirisinden anlıyoruz. Voltaire'in Tanrıya yakarışını içeren şiirin bir beytinde Voltaire'in, Paşa'nın Türkçesiyle "*Ger attum ise sâha-i sehv üzre bir adım/Ancak sana doğru yolu bulmaktı murâdım*" diye Allaha seslenmesi⁷ dönemin Osmanlı aydınları için din karşıtı değil, dinin içindeki hurafelere, ruhban sınıfına savaş açan bir Aydınlanma filozofu olarak tescilini beraberinde getirmiştir.⁸ Nitekim Ahmed Mithat Efendi de önce Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika ettiği "Voltaire 20 Yaşında Yahut İlk Muâşakası" adlı eseriyle Voltaire'in ilk aşkı olan bir genç kıza yazdığı 14 mektubun romanlaştırılmış tercümesini yapmış ve belki de yakın dostu olan Beşir Fuad'ın Voltaire'i yazmasına da ilham vermiştir. Böylece Türk aydınının eklektik bir tavırla ele aldığı Voltaire, bu eserde bütün bir hayat hikayesiyle ele alınmış olur. Beşir Fuad'ın bu eseri Batılılaşma maceramızda Voltaire'in temsil ettiği deizmin nasıl pozitivistliğe evrildiğini anlamamıza yardımcı olduğu gibi, dogmatik bir tavırla "bilim"i bile bir din gibi algılayarak adeta "bilim mistik"i haline gelen aydınımızın "prototipi"ni vermesiyle de önemlidir.

Beşir Fuad'ın 1886'da tamamladığı ve intiharından yaklaşık iki ay önce yayımladığı "Voltaire" biyografisi⁹ yazarın kitap olarak yayımlanmış son eseridir. İlk

⁶ Bkz. Secaattin Tural, Beşir Fuad'ın Voltaire'i ve Voltaire'in Türk Edebiyatına Etkisi, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2011.

⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, Dergah Yayınları, 3.bs., İstanbul 1988, s. 1334.

⁸ Bkz. Demir, a.g.e.

⁹ Beşir Fuad'ın 5-6 gün gibi geniş bir araştırma yapmaya imkan bulamadığının bir itirafı olarak yorumlanabilir. Bu nedenle tek bir kaynağı kullanmış olma ihtimalinin büyük olduğunu düşündük ve kaynağının ne olabileceğini araştırdığımızda şu kitabın öne çıktığını gördük.. Armel de Kervan, Voltaire, Paris, 1877..Biz de söz konusu

Türk pozitivist ve natüralisti olarak anılan Beşir Fuad,¹⁰ bu kitap dolayısıyla dinî ve felsefî görüşlerini ortaya koymaktadır. Yazar, kitabın Mukaddime'sinde insanlık tarihinin seyrine bağlı olarak ilmin tadrîcen ilerleme kaydettiğini, fakat Hristiyanlığın zuhûru ile bu ilerlemenin durduğunu belirtir. Daha sonra Hristiyanlığın taassup ve zulümle yayılışının kısa bir tasvirini yaparak Doğu'da yeni bir dinin ortaya çıkışından ve ilmi teşvik edici niteliklerinden bahseder. Onun sözünü ettiği din İslâmiyettir. Hristiyan ve İslam medeniyetlerinin İspanya'da buluşmaları ile Rönesansın başladığını belirten Beşir Fuad, buna karşılık Hristiyanlığın taassup ve zulmünün de arttığını söylemekte ve Kilisenin bu tavrına karşı gelerek insanlığı doğmatizmin karanlığından kurtarmaya adeta and içmiş bir insanlar topluluğundan bahseder. Bu gruba “fırka-i Naciye” (Kurtarıcı fırka) adını veren Beşir Fuad'ın kastettiği insanlar “Copernic, Kepler, Galileo, Bacon, Descartes, Bruno, v.d” dir. Kendi deyimiyle, “papazların zindanlarına, işkencelerine, cellatlarına mukabil kullandıkları silah, “tarassud, tecrübe ve kuvve-i mümeyyize fabrikasının malûmatından olan ulûm ve fûnûn, sarfettikleri barut muhâkemâtı akliyeden, attıkları mermiyyât delâil-i mukniadan başka bir şey değildir.” Ona göre Voltaire de Kiliseyle yaptığı mücadeleyle onların safında yer alan bir aydındır.

Burada Beşir Fuad'ın Hristiyanlık aleyhtarı olduğunu görmekteyiz. Öncelikle bu nefretin kaynaklarından birinin, onun hakkında en güvenilir kaynağı kaleme alan Orhan Okay'ın da belirttiği gibi küçük yaşta Suriye'de okuduğu Cizvit mektebinde karşılaştığı taassuba bir reaksiyon olduğu düşünülürse de daha derindeki sebebin dinî düşünceye karşı tepkisini ancak bu surette dile getirebileceği gerçeğidir.¹¹ Çünkü aslında o bütün dinlere karşıdır, ateizmi pozitivist ve natüralist düşünce içinde bir anlamda gizlemese de pek öne çıkarmaması dönemin şartları içinde değerlendirilmelidir. İslamiyet hakkında yapacağı herhangi bir eleştirinin yol açacağı tepkiler onun düşüncelerini kamuoyuna yayma konusundaki faaliyetlerine de şüphesiz zarar verecektir. Aslında bu tür bir tavır Voltaire'de de vardır. Eserin “Hâtîme” kısmında Beşir Fuad, Voltaire'in toplum ve devletin baskısı altında bazen kendi düşüncelerinin tersine söz söylemek zorunda kaldığını söylerken, bunun da gayet

kitabı günümüz harflerine aktarırken özellikle kişi ve yer isimlerinin yazılışını buradan örneklerle verdiğimizizi belirtelim.

¹⁰ Beşir Fuad üzerine yapılan en önemli çalışma Orhan Okay'a aittir ve bu tabir de kitabın künyesinde mevcuttur. Biz de Beşir Fuad hakkındaki yorumlarımızı çoğunlukla bu çalışmayla bağlantılı olarak verdik. (Orhan Okay, İlk Türk Natüralist ve Pozitivist Beşir Fuad, Dergah Yayınları, İstanbul (tarihsiz)) Ayrıca Voltaire adlı eser bir bitirme tezi olarak hazırlanmıştır. (Secaattin Tural, Beşir Fuad'ın Voltaire adlı eserinin Çeviri ve İncelemesi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, 1989. Bu tez Voltaire'in edebiyatımıza etkisinin anlatıldığı bir bölümün de eklenmesiyle yayımlanmıştır. Bu makale de söz konusu eserin Giriş kısmından hareketle oluşturulmuştur.. bkz. Tural, “Beşir Fuad'ın Voltaire'i ve Voltaire'in Türk Edebiyatına Etkisi”, Yedirenk yay., ist., 2011.. (.Beşir Fuad'ın bu eseri başka araştırmacılar tarafından da hem latinize edilerek hem sadeleştirilerek şu künyeyle yayımlanmıştır: “Beşir Fuad, Voltaire” haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku, Babil Yayınları, Erzurum 2002.)

¹¹ Okay, a.g.e., s. 183.

mantıklı olduğunu, zira bazen kendi düşüncelerinde ısrarın faydadan çok zarar getireceğini belirtirken aslında kendisi ile Voltaire arasında bir bağ kurmaktadır.

Böylece Voltaire gibi Beşir Fuad da bir bakıma halkı doğrudan karşısına almamak için böyle bir yöntemi izlemek zorunda kalmıştır denilebilir. Hatta eserde Hristiyan âleminin taassubun önderliğini yapan zorba papaları öne çıkarırken, İslâm dünyasında Farâbî, İbn-i Sinâ ve İbn Rüşd'ün yetiştikleri söylenerek Müslümanların gururu da okşanır. Fakat bu değerlendirmeyi yalnızca kamuoyu korkusuna bağlamanın doğru olacağı kanaatinde olmadığımızı da belirtmeliyiz. Zira sayılan bu isimlerin her birinin felsefeci olması ve “akl”ı temsil etmeleri Beşir Fuad gibi ilim ve felsefeye bir dinmişçesine inanan bir pozitivistin onları takdir etmesi hiç de tenakuz sayılmaz. Hatta ona bu ilhamı verenin de Voltaire olduğunu söyleyebiliriz. Beşir Fuad, Voltaire’in İslamiyet hakkındaki olumsuz düşüncelerinin Müslüman bir toplumda uyandıracacağı tepkileri önceden sezdiği için kitabında Voltaire’in İslamiyet’i savunan sözlerine ve yorumlarına da oldukça büyük bir yer vermiştir. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi Voltaire toplum ve devlet ve Kilise baskısından dolayı Hristiyanlığa doğrudan doğruya yapamadığı eleştiriyi bazı eserlerinde İslamiyet üzerinden yapmış ve Hz. Muhammed hakkında “Fanatizm veya Muhammed Peygamberin Hayatı” (1742) adıyla Müslümanları oldukça rencide eden ve kızdıran bir de eser kaleme almıştır. Voltaire isminin Türk toplumunda uyandıracacağı olumsuz tepkilere karşı bir önlem almak için Voltaire biyografisinin “Hâtıme” kısmında Beşir Fuad, Voltaire’in kendi eserlerinin İslâmiyeti eleştirmekte bir silah gibi kullanılmasına üzerine pişmanlık duyduğu ve bir anlamda özür kabul edilebilecek sözlerini öne çıkarmıştır. Voltaire’in burada özellikle İslamiyet’teki çok eşliliğin Batı tarafından yanlış yorumlandığına ve İslamiyetin kadınların hakkını kısıtladığını değil, bilakis daha da genişlettiğine dair düşüncelerine yaptığı vurgu önemlidir. Beşir Fuad’ın eserin “Hâtıme”sinde Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle¹² Voltaire’in düşüncelerine destek vermesi de Voltaire’in Osmanlı toplumundaki olumsuz imajının düzeltilmesine ve esere gelecek tepkilerin önünün alınmasına yönelik olarak yorumlanabilir.

Eserde romantizmin en önemli temsilcisi olan ve bir anlamda Voltaire’le zıt bir kutbu temsil eden Victor Hugo’nun, Voltaire hakkındaki nutkundan bir parça verilmesi ise, onun karşı düşüncede olan insanlarca da değerinin kabul edildiğinin ifadesidir. Yine Victor Hugo’nun da anlattığı ve eserde hayli tafsilatlı olarak verilen iki dava da Voltaire’in mücadelecî kişiliğini ortaya çıkararak birer örnektir. Papazların zulmüne uğrayan iki ailenin savunmasını üzerine alan Voltaire’in Kiliseye karşı kazandığı davalar, Fransız halkının da filozofu bağrına basmasını sağlamıştır. Bu, yalnızca

¹² Çoğunlukla Nisa suresinden verilen örneklerde sure adı ve ayet numaralarının hiç belirtilmediğini söylemeliyiz. Bkz. Tural, a.g.e.

fikirleriyle değil, eylemleriyle de öne çıkan bir aydın portresinin çizilmek istendiğinin bir göstergesidir.

Beşir Fuad'ın Voltaire adlı eseri yayımlandıktan sonra kamuoyunda bazı münakaşalar da başlamıştır. Eser hakkında ilk yazı Beşir Fuad'ın dostlarından olan Ahmet Midhat Efendi'ye aittir. Ahmet Midhat “Voltaire Hakkında İntikâd”¹³ başlığı ile yayımladığı yazıda Voltaire'in mücadelesini takdir ettiğini, ancak İslâmiyet'te ruhban sınıfı olmadığı ve ilme karşı bir tavrı içermediği için bir bakıma okuyucuyu eseri dikkatle okumaya davet eder. Aslında Beşir Fuad'ın da benzer bir hassasiyeti gösterdiğini ve İslamiyet'i övücü sözleri kitabına aldığını burada hatırlayabiliriz. Midhat Efendi'nin eleştirilerinin makul sınırlar içinde kalması da zaten bu hassasiyetin kitapta da bulunmasındandır. Beşir Fuad da bu eleştirilere cevap mahiyetinde, Batıdan ve Doğudan bir çok eserler tercüme edilmesini teklif eder. Çünkü ona göre insan bilmediğine düşman olur. Fakat asıl ağır eleştiriler Beşir Fuad'ın ,Muallim Naci'nin edebi sahifesini yönettiği Saadet gazetesinde bir gazel yarışmasına katılmasıyla başlar. Burada yayınlanan bazı manzumelerde Beşir Fuad, Voltaire'i savunduğu için ağır hakaretlere uğrar. ¹⁴Bunun üzerine Muallim Naci yakın dostunun kırıldığını görünce üzüntülerini ifade ettiği bir yazı kaleme alır.:

“Voltaire'i takdir etmemek cehil olduğumu biliyorum, ama takdir etmek küfür olduğumu bilmiyorum. Nedir bu ifrat ve tefrit. Kimisi Voltaire'i tanıyanı ikfâra çalıştır, kimisi İbn-i Sina'yı tanımak istemez. İkisini de hakkıyla tanısak, ikisinden de mümkün olduğu kadar hakimâne istifadeye çalışsak olmaz mı?” ¹⁵

Muallim Naci'nin, kayınpederi olan Ahmed Midhat Efendi'yi andırır biçimde sağduyunun sesi olarak yorumlanacak bu sözlerini Beşir Fuad okuyamayacaktır, çünkü mektubun yayımlandığı günün sabahına karşı intihar etmiştir.¹⁶

Muallim Naci ve Ahmed Midhat Efendi gibi dönemin muhafazakar sayılabilecek yazarlarının bile Beşir Fuad'a yapılan saldırıların haksız olduğuna ve Voltaire'i kaleme almanın ve onu üstad olarak kabul etmenin dinsizlik olmayacağına dair vurgularının hayli rahat bir ifadeye sahip olması, aslında yaklaşık yüz yıllık bir süreçte hem Voltaire imajının ondan yapılan çeviriler yoluyla giderek düzelmesiyle, hem de Batılılaşma hareketinin aldığı önemli mesafeyle izah edilebilir. Çünkü Batılılaşmanın artık kaçınılmaz olduğuna inanılan bir dönem başlamıştır ve Voltaire de eserleriyle Batı'nın gelmiş olduğu seviyeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla onun eserleri ve düşünceleri medeniyeti Avrupa ile eş değer gören aydınımızın en önemli

¹³ (bkz. Okay, a.e, s. 172.)

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Okay, a.e., 195.

¹⁵ A.e., s. 198.

¹⁶ Bilindiği gibi Beşir Fuad, intihar anının notlarını tutmuş ve cesedini Mekteb-i Tıbbiyeye bağışlayarak bilime hizmet etmek istediğini vasiyet ettiği bir mektup bırakmıştır. Bkz. Okay, a.g.e.

kaynaklarından biri olmuştur.¹⁷ Aslında yeri gelmişken burada Victor Hugo'nun Voltaire üzerine nutkunun Osmanlı matbuatında gördüğü ilgiden de bahsetmek gerekir.

Victor Hugo'nun 30 Mayıs 1878'de, Voltaire'in 100. ölüm yıldönümü dolayısıyla verdiği "*Le Centenaire de Voltaire*" adlı nutkun bazı bölümleri "*Victor Hugo'nun Voltaire Üzerine Nutku*" başlığıyla adı bilinmeyen biri tarafından çevrilmiş ve Tarîk gazetesinin 4 Haziran 1885 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Beşir Fuad'ın Voltaire adlı eserinde de bu nutkun bazı bölümleri verilmiştir. Muhtemelen Beşir Fuad bu çeviriden faydalanmıştır. Belki de söz konusu çeviri ona aittir, bunu şimdilik bilemiyoruz. Aynı metnin bütünü "*Victor Hugo'nun Bir Nutku*" başlığı altında Dikran Sabuncuyan tarafından çevrilmiş ve M. Selahattin tarafından düzeltilip çevirinin başına Voltaire'in yüz yıl önceki ölüm sahnesiyle yüz sene sonra evinde hâırasının nasıl anıldığını ve Hugo'nun nutkunu nasıl okuduğunu anlatan bir giriş eklenerek Âlem matbaasında 1307 (1889) yılında 42 sayfa hâlinde basılmıştır. Ahmed Midhat Efendi 18 Kasım 1889 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde bu nutku ve tercüme-yi metheden bir yazı neşretmiştir.¹⁸

Görüldüğü gibi Voltaire'in gerek Fransız ihtilalini hazırlayan düşünsel mücadelenin ana aktörlerinden olması gerekse bu kimliğinin yanında dini düşünceye karşı geliştirdiği tezler, Osmanlı modernleşmesinde aydınlarımızın önemli referanslarından biri haline gelmesini sağlamıştır.

¹⁷ Voltaire'den yapılan çeviriler için bkz. Nurettin Öztürk, "XIX.Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., S.12.

¹⁸ Zeynep Kerman, "1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercüme-yer Üzerinde Bir Araştırma", İst.Ün. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 385.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk (1989). “Ahmet Vefik Paşa”, *TDV. İslam Ansiklopedisi, C.2*, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları,
- Beşir Fuad (2002). *Voltaire*, haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku, Erzurum, Babil Yayınları
- Budak, Ali (2008). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- Demir, Remzi (1999). *Türk Aydınlanması ve Voltaire*, Ankara, Doruk Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1988). *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, Dergah Yayınları
- Kerman, Zeynep (1978). *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları.
- Kervan, Armel De (1877). *Voltaire*, Paris.
- Lewis, Bernard (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara.
- Okay, Orhan (tarihsiz), *İlk Türk Natüralist ve Pozitivisti Beşir Fuad*, İstanbul, Dergah Yayınları
- Öztürk, Nurettin (2002). “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Roussau Çevirileri”, Denizli, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12
- Perin, Cevdet (1946), *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sevük, İsmail Habib (1940). *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi
- Tural, Secaattin (1989). *Beşir Fuad'ın Voltaire Adlı Eserinin Çeviri ve İncelemesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi.
- Tural, Secaattin (2011), *Beşir Fuad'ın Voltaire'i ve Voltaire'in Türk Edebiyatına Etkisi*, İstanbul, Yedirenk Yayınları.